

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXX ÉVF. 1938.

JANUÁR—FEBRUÁR

1. FÜZET.

A „Keresztény Magvető“.

(A hetvenedik évfolyam küszöbén).

Az osztrák abszolutizmus minden magyar érzést elnyomni és minden magyar intézményt megsemmisíteni akaró súlyos megpróbáltatásai termelték ki a „Keresztény Magvető“ gondolatát. Már 11 év óta folyt a kiméretlen harc, amely egy nemzet életgyökerét támadta meg. Nem volt semmi szent előtte. A jogot és szabadságot lábbal tiporta. Egyház és iskola ellen fegyvert fogott, ha az a nemzeti öntudat melegágya volt. Önkényes rendeletek forgatták fel a törvényes és alkotmányos intézkedéseket és intézményeket. A küzdelem súlypontja a protestánsok ellen irányult elsősorban; mert ők voltak a nemzeti szellem éberebb őrállói, a szabadság bátrabblelkű védelmezői. A cél tiszta és világos volt: az anyagiilag, szellemileg és erkölcsileg letört nemzetet az osztrák szolgaság igájába hajtani.

Azonban az isteni gondviselés másképpen intézkedett. Az elnyomatás annál inkább fölébresztette az élet vágyát. A szolgaságban új erőre kapott a szabadság reménye. A törvénytelen ségek hosszú sorozata szülte a törvények megbecsülését. Erős ellenzéki szellem hozta forrongásba az egész nemzetet, amelyről azt hitték, hogy dermedten és téllenül nézi és eltűri a korbácsütéseket. Beteljesült az a régi igazság, hogy a szenvedések és megpróbáltatások termelik ki a legbecsesebb lelki értékeket.

Mivel a gyűlésezések szüneteltek, irodalmi téren keresték meg egymás között a lelki kapcsolatokat. A protestánsok jártak elől ezen a téren is. Így született meg Pesten 1857 ben a Prot. Teol. könyvtár. Ugyanazon évben a „Sárospataki Füzetek.“ A következő évben Ballagi Mór megalapítja a „Prot. Egyh. és Isk. Lap“-ot, Révész Bálint a debreceni „Egyh. Könyvtár“-t. Fördös Lajos a „Kecskeméti Prot. Közlönyt.“ De Erdély sem maradt el a nemes versenyben. Kolozsvár valóságos irodalmi központ lett. A

„Kolozsvári Közlöny“ s az 1859-ben megalakult Erdélyi Múzeum évkönyvei lettek az erdélyi gazdasági társadalmi és tudományos élet szószólói. Ebben az irodalmi fellendülésben, — hogy másokat ne említek — a mieink közül vezető szerepet vittek: Berde Áron, Nagyajtai Kovács István, Kővári László, Brassai Sámuel.

Ebben az irodalmi légkörben született meg egy unitárius irodalmi közlöny gondolata Nagy Lajosnak, a kolozsvári főgimnázium tanárának a lelkében. Azonban, amíg az ige testet öltött, addig sok tárgyaláson, tervezgetésen ment keresztül. Jakab Elek, aki az alapító körnek egyik legálisabb tagja volt, igen érdekesen írta meg az alapítás történetét.¹ Kolozsvárt a Nagy Lajos lakásán a régi Molnos-féle tanári lakásban gyűltek össze 1861-ben a tanárok, papok, a buzgó egyházi tanácsosok és írók, köztük Kriza, Brassai, Mikó Lőrinc, Kővári László, Berde Áron, Kovács Antal, Nagy Lajos és Jakab Elek. A történetíró megjegyzése szerint, „ez az első eset volt, hogy az unitáriusok nem consistoriumba, nem egyházi ügyben tanácskozni gyűljenek össze.“ Miután a püspök előadta a tervet s választa a célt, megindult a tanácskozás. Mint minden új kezdeményezésnél, itt is kétféle nézet alakult ki. Voltak, akik lelkesültek a gondolatért s kifejtették, hogy számunk csekély voltát szellemi munkával kell megsokszoroznunk. Igyekezni kell a hívek műveltségi színvonalát ez uton is emelni, ami csak fokozza az erkölcsi erőt. A nyelvnek és tudománynak a művelése nagy szolgálatot tesz a nemzetnek, ami jótékony hatással van az egyházra is. Minél hatékonyabb életjelt kell adnunk magunkról.

De voltak, akik kétségeskedtek. Ezek így gondolkoztak: kevesen vagyunk. Nincs elég írónk, sem pénzünk. Olvasóközönségünk is kevés. Ha megkezdjük is, de folytatni nem tudjuk. Jobb hallgatnunk, mint a nyilvános szereplés által magunkra és hiányainkra vonni a figyelmet. Várjunk, amíg jobban megerősödünk stb.

A másfél óráig tartó vita eredménye az lett, hogy elhatározták, hogy midenképpen „kísérletet“ tesznek egy folyóirat kiadásával. Kriza János adta a „Keresztény Magvető“ címet. Első szerkesztői lettek: Kriza János és Nagy Lajos. Eredetileg egyházi beszédek

¹ L. Keresztény Magvető XXV. évf. 34 s. köv. 1.

és imádságok közlése volt tervbe véve; de Jakab Elek sürgetésére jeles unitáriusok életrajzát is felvenni határozták.

Ilyen előkészületek után jelent meg 1861-ben egyszerre az I. kötet, s így folyóiratunk Erdély legrégebb magyar tudományos folyóirata. Két főrészből állott, u. m.: I. *Gyakorlati* lelkészet körébe vágó dolgozatok. (Eredeti és fordított egyházi beszédek, könyörgések és ágendák.) II. *Függelék*, amelybe az életrajzok mellé iskolaügyi kérdések megtárgyalását vették be a szerkesztők s *Különfélék* címen hazai és külföldi hírek közlésével gazdagították. Az előszóban még behatóbban kifejtik a célt, amelynek érdekében a vállalat megindult. Azt nem csak úgy mutatják be, mint amely egy régen táplált „szükségérzetet“ van hivatva kielégíteni, hanem mint „isteni ujjmutatást arra, hogy amit eddig inkább csak a ránk bizott szűkebb munkakörben az *élő szó* s példaadás által tevének: a keresztény eszmék s általában az erkölcsileg Szép, Jó és Igaz magvainak vetését és fejlesztését az állandóbb írás által szélesebb körben is eszközteni s magánerőink egyesítése által egymást s egész egyházközönségünket építeni és erősíteni ügyekezniék.“ Ezt a célt kívánta szolgálni már az I. kötet, melyben a gyakorlati egyházi dolgozatok mellett Jakab Elek tollából megjelent Szent-Ábrahámi Mihály életrajza arcképpel. Ferencz József Tagart Edward életrajzát fordította le angolból, míg Kovácsi Antal és Braszai iskolaügyi kérdéseket tárgyalnak. Terjedelme 15 iv.

A következő 1862 ik évben a II-ik kötet is megjelent. A szerkesztők ugyanazok. A beosztásban az a változás van, hogy a „Függelék“ helyett a második rovat „Tárcza“ nevet kapott. Ebben is eredeti és fordított gyakorlati egyházi dolgozatok vannak. A Tárcza rovatban jön János Zsigmond életrajza arcképpel Jakab Elektől. Ugyanitt kezdi meg Buzogány Áron „Külföldi Szemle“ címen azoknak a szabadirányu törekvéseknek ismertetését, amelyek olyan széles látókört nyitottak éveken keresztül az olvasók előtt. Ebben a kötetben Anglia, Francia-, Németország, Amerika, Kelet-India és Ausztrália szabadirányu egyházi mozgalmait ismertette. Terjedelme 20 iv.

A folyóirat két első kötete nem remélt fogadtatásban részesült. A 2 forintos előfizetés mellett az előfizetők száma 400 on felül volt. Egy csapásra „író- és olvasóközönséget, irodalmi hitelt és jó nevet“ teremtett — mondja Jakab Elek. Azonban mégis kétségessé vált a vállalat további sorsa. Legalább egyelőre szünet

állott be a további megjelenésben. Négy éven keresztül pihent az ügy. Azonban 1866-ban a Jakab Elek lelkesedése és agilitása felébresztette az alvó gyermeket. Azok, akik fenntartását minden áron óhajtották, szorosabb egyezségekre léptek. Az egyezés aláírói: Kriza János, Ferencz József, Buzogány Áron, Jakab Elek, Marosi Gergely és Pap Mózes. Nagy Lajos, akitől az eszme származott s aki az első két kötet egyik szerkesztője volt, nincsen az aláírók között. Az aláírók megállapodtak abban, hogy legalább 15 ives kötetekben, időhöz nem kötve, füzetenként folytatják a további kiadást. Öt kötet kiadása előtt az alapítókör fel nem bomlik. A szerkesztést a tagok kettenként rendre végzik. A szerkesztőkön kívül fizetést senki sem kap. Az írók csak tiszteletpéldányra számíthatnak. Ha haszon lesz, azt a következő kötet kiadásaira fordítják. A tartalomról közös megállapodással határoznak. A többség véleményének magát mindenki alávetni köteles. A szavazatok egyenlősége esetén annak a résznek a felfogása lesz a határozat, amelyben „időkorra a legéltesebb tag“ van. A vállalat közös tulajdon, s az érte hozandó fáradtság és áldozat is az, de a belőle származó „becsület és erkölcsi haszon az unitárius hitközségünké.“ Ezt az alapító levelet Jakab Elek a püspökhöz küldötte egy irat kíséretében, amelyben arra kérte, hogy az ifjabb tanári nemzedéket is igyekezzenek az ügynek megnyerni, ami a legkomolyabb formában meg is történt.

A tulajdonjog kérdését illetőleg némi zavar és kétely merült fel a köztudatban. Talán éppen ez volt az oka annak, hogy a vállalat négy évig szünetelt. Ezt az akadályt úgy háritották el, hogy Nagy Lajos az első két kötet társszerkesztője és kiadója egy „Nyilatkozatot“ adott, amelyben a szerkesztésről és kiadásról s ezzel együtt „a vállalat iránt létezett vagy lehető minden jogáról ugy a multra, mint a jövőre nézve“ lemondott, de szolgálatait a közügy érdekében jövőre is felajánlotta.

Ezzel a nyilatkozattal a „Keresztény Magvető“ az alapító-kör közös tulajdona lett, melyet — Jakab E. szerint — közakarattal és erőegyesüléssel véd, simogat és gyarapít minden jó unitárius, benne saját közlönyét, szelleme alkotását s hangkifejezését látja.

Ilyen előkészületek mellett vették fel az elejtett fonalat az újonnan választott szerkesztők: Buzogány Áron és Ferencz József, s 1867-ben kiadták a III-ik kötetet 18 iv terjedelemben. Az előszóban bejelentik, hogy a cél most is ugyanaz, ami a két első

kötetnél volt. A kivitelben az a változás történik, hogy míg a két első kötetnél a fősúly a gyakorlati lelkészi dolgozatokra volt helyezve, most az egyensúlyt helyreállítják az által, hogy a történelmi, iskolai és nevelési dolgozatoknak is megfelelő teret engednek. Ennek megfelelően ebben a kötetben nincsen meg a dolgozatoknak az a kettős csoportosítása, ami a két első kötetben volt, hanem a gyakorlati lekipásztori és egyetemes közművelődési dolgozatok egymás mellett egyesesen fordulnak elő úgy, hogy mindjárt a kötet Jakab Elektől a Fejér Márton életrajzával kezdődik. Ezt az új beosztást a szerkesztők így okolják meg: „Ezzel is mintegy jelképezni akartuk azt a bőső viszonyt, mely egyházunkban a papi s ugynevezett világi elem között fennáll, s fenn is kell, hogy álljon, mert egyházunkat nem egy osztály, hanem a hívők egész serege teszi, az istenes élet köre az, mely mindnyájunknak édes otthonunk. Ennek megfelelően ebben a kötetben a következő két rovat van. 1. Önálló dolgozatok. 2. Különlék.

A IV. kötet szerkesztői ugyanazok; tartalmi beosztása teljesen megfelelő a III-ik kötet beosztásának. Terjedelme is ugyanaz. Közben akadtak egyes protestáns testvérek, akiknek kifogása volt a címben használt „keresztény“ szó leírása ellen, azt hozván fel okul, hogy az unitáriusok a protestánsok által használt „kereszttyén“ szó helyett a katolikusok által használt „keresztény“ formát használják. E kifogásra Kriza szinte tréfásan a következőképpen adta meg a választ: A vállalatot sem ellenszenv, sem rokonszenv nem vezette a szó használatában, hanem a nagyobb elterjedés és jobb hangzás indította arra, hogy a christianus-ból alakított két szóalak közül a „keresztény“ szót használják. A „kereszttyén“ alakot a magyar írók egy része inkább a szláv „krestyán“ után vette fel. Az általános magyar s különösen a székely népnyelvi kiejtést tekintve is helyesebb a keresztény-alak használata. Hiszen a Keresztély tulajdonnév is a christianusból származik, s még sem mond senki helyette Kereszttyél-t. De e kérdésben a legnagyobb tekintély a szokás. Ez pedig a „keresztény“ szónak ad igazat; mert amíg a papok és írók százai vagy ezrei az irodalmi szokást követve kereszttyén-t vagy kereszttyén-t használnak, addig a nép milliói a keresztény kiejtési módot használják, minek az az előnye is megvan, hogy tisztán és folyékonyan simulhat a képzőkhöz és ragókhöz. Ez a szóalak tehát csak annyiban katolikus eredetű, amennyiben a katolikus szó egyetemes jelent, de semmi köze

nincsen a kereszthez. Különbözik az akadémia nagy szótárának szerkesztői is abban a meggyőződésben vannak, hogy a közbeszédben és irodalomban egyaránt a keresztény alak lesz általánossá. Ennek alapján a keresztény szót a Magvető-vel „mint állatjukban egy könyvet” ajánlja honfitársai becses figyelmébe.¹⁾

A következő V-ik kötet már nagyobb változásokon ment át, s ezzel a vállalat rálépett arra az útra, amelyen — mondhatni — azóta változatlanul halad. Ez a kötet egy évi szünetelés után 1870-ben jelent meg. A szerkesztőségben az a változás történt, hogy Buzogány Áront a kultuszminiszteriumba titkárnak nevezték ki s Budapestre költözött. Helyébe társszerkesztőnek Ferenc József mellé Kovácsi Antal tanár jött. Az új szerkesztők az eredeti céltól eltérően egészen más célt tűztek ki. Ugyanis már a megelőző kötetben tapasztalható volt, hogy a gyakorlati lelkészi dolgozatok mellett mind nagyobb számban jelennek meg történelmi-, nevelési- és más egyetemes érdekű és tartalmu cikkek, aminek az lett a következménye, hogy mind nagyobb érdeklődéssel fordult feléje az egyházi-, világi elem, sőt többen akadtak akik a 2 frt. előfizetési díj helyett kötetenkint 4 frt. pártoló díjat ajánlottak fel. Ez a körülmény indította a szerkesztőket arra, hogy az eredetileg kitűzött célt egészen megfordították, s a gyakorlati lelképásztori dolgozatokat a lehető legkisebb számra szorították, hogy így az egyetemes közműveltséget szolgáló cikkeknek annál nagyobb teret engedhessenek. Így nyomult előtérbe a gyakorlati céllal szemben a tudományos cél, ami a folyóiratnak előnyére vált.

Egy másik újítás az volt, hogy amíg eddig egyszerre egy kötetben jelent meg, mostantól kezdve évnegyedes füzetekben látott napvilágot, ami által az apróbb közlemények, egyházi események és hírek sem veszítették el aktualitásukat. Hogy a háttérbe szorult gyakorlati célért kárpótlást adjanak, a szerkesztők felhívják a lelkészeket egyházközsegeik multjának tanulmányozására és történelme megírására, magtárak és nyugdíjintézetek alapítására és kezelésére vonatkozó indítványok tevésére és azok megvitatására. Egy szóval egy tágasabb munkatér nyílt meg azok előtt, akik dolgozni akartak és szerettek.

Eme szempontok figyelembe vételével készült az V. kötet, melyben Jakab Elek, a régi szorgalommal folytatja történelmi

¹⁾ Ker. Magv. IV. k. 279. 1.

életrajzait, közölve „Bölni Farkas Sándor és kora“ c. tanulmányát. Ugyancsak itt kezdi meg Simén Domokos nagyértékű „Bibliai tanulmányait“. Az év folyamán megjelent dolgozatok most már az eddigi kettős csoportosítás helyett így vannak osztályozva : I. Tájékoztató a szerkesztők. II. Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra. III. Hittan-bölcselemiek. IV. Nevelés- és oktatástügyiek. V. Életrajtok, történelmieket és statisztikai adatok. VI. Vegyesek. Az előfizetők száma 371, akik között több nem unitárius van. Az előfizetők közül 79-en a 2 frt. előfizetési díj helyett 4 frt. pártoló díjjal fizettek. Az ez évi kötet 21 iv terjedelmű. Ennek az évfolyamnak utolsó füzetével adták a szerkesztők ajándékba az előfizetőknek Channing válogatott műveinek I. kötetét magyar fordításban. Így a K. M. elültetett eszmemagva megfogant és erős gyökeret vert Erdély földjében. Időről-időre növekedett a törzse, új meg új ágakat és lombokat hajtott. Habár időnkint vihar tépdeste, de azután ismét kiujult lombkoronája.

A VI., VII. és VIII. kötet ugyanazon szerkesztők irányítása mellett az általuk beindított alakban évenként mindig gazdagodó tartalommal pontosan megjelent. Az utóbbi kötetben a korábbiak mellett két új rovatot találunk u. m. I. Egyházi élet. II. Irodalom köréből.

A IX. kötetben az a változás áll be, hogy Kovácsi Antal helyébe társszerkesztőnek Simén Domokos jön be. Itt nyílik meg az „Egyháztörténelmi adatok“ c. rovat, amely azóta annyi becses történelmi emléket hozott felszínre a Jakab Elek, Szilágyi Sándor, Szabó Károly, Simén Domokos és mások közreműködésével. A X. kötetben Jakab Elek „Virrasztásaim“ cím alatt kezdi meg egyháztörténelmi közleményeit. A XI. kötet 1876-ban ugyanazon szerkesztők közreműködésével indul meg. Azonban az év aug. 27—28 napjain tartott árkosi zsinat a Kriza János halálával megüresedett püspöki székre az egyik szerkesztőt: Ferencz Józsefet választotta meg, aki a szerkesztőségről, melynek 9 éven keresztül lelke és irányítója volt, lemondott. Helyébe Péterfi Dénes, a kolozsvári egyházközség fiatal lelkésze jött. A XII. kötetet már Simén és Péterfi szerkesztették. A XIII.-at is együtt indították. Azonban — sajnos — Simén Domokos kezéből a halál 1878 szept. 9.-én kivette a tollat, mellyel rövid munkássága ideje alatt oly nagy szolgálatot tett tudományos munkásságával az unitarizmusnak és általában a szabadirányu kereszténységnek. Helyébe Kovács János tanár lett Péterfi mellett a másik szerkesztő.

Innen kezdve egy hosszú, aránylag nyugodt fejlődési folyamat indul meg, amely 1879-től 1911-ig tart, mely idő alatt a XIV—XLVI. kötetek évenként pontosan megjelentek. A gyakorlati lelkészi elem mind inkább kiszorul a folyóiratból, de annál inkább növelik becsét a történelmi, tudományos és bölcséleti dolgozatok, amelyek rendjén Brassai erős harcot folytat a hitet elnyomni akaró természettudomány ellen. Péterfi Dénes a darvinizmust mutatja be új világításban. Charraud Dezső pedig a francia vallási és egyházi állapotokat ismerteti igen érdekes leveleiben. Ezeknek és a folyton szaporodó fiatal írógárdának lelkes közreműködésével a folyóirat hitele és tekintélye mind inkább növekedik úgy, hogy már a XXV. kötetnél Jakab Elek méltán állapíthatta meg, hogy „a Magvető munkásainak tudományos kutató szelleme mind mélyebb és mélyebb medret ás magának, olvasói között számos, nem unitárius, felvilágosult ember van, akik évek óta hiven járatták a folyóiratot. Akik a vallásban a tiszta keresztény szeretetet s a józan ész által megfogható és átérthetőt keresik, szívesen csatlakoznak e folyóirat olvasóközönségéhez.“ Amily lassan s megfontolólag, sőt kétségeskedőleg jött létre ez a vállalat, úgy meggyökerezett most a lelkekben az iránta való bizalom és rokonszenv. ¹ A XXIX-ik kötet utolsó füzetében a szerkesztő, Péterfi Dénes jelenti be a harminc éves fordulót és tekint vissza az eddig megjelent kötetekre, amelyeket úgy jellemez, hogy azok „a szabadelvű keresztény iránynak visszatükrözőzései“; bennük „a vallásszeretet lángol“; a történelmi tanulmányaiból a szellemi előhaladásért magasabb és tisztultabb eszmékkel küzdő egyháznak dicsteljes multjából egy-egy részletet tárnak szemünk elé. „Azok az eszmei áramlatok, melyek az emberi gondolkozásban évek során felmerültek, átmentek e lapokon, hogy egy részük visszatükrözzék a vallásos világnézetet követő ész józan bírálatán, a másik pedig átszálljon azon, mint olyan, melyben a hit és tudomány összhangzó egységben van.“²

A XXX-ik évfordulót avval is ünnepelte a szerkesztőség, hogy munkatársai közé felvette: Kanyaró Ferenc, Dr. Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc fiatal tanárokat.

1897-ben nagy csapás érte a folyóiratot az által, hogy meghalt Jakab Elek, aki megalapításától kezdve a XXXII-ik kötetig a

¹ K. M. XXV. k. 39 l.

² K. M. XXIX k. 302 l.

leglelkesebb híve, anyagi és szellemi támogatója volt, akinek életiratai és történelmi dolgozatai nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a folyóirat olvasó közönségét növeljék s tekintélyét és hitelét kifelé és befelé egyaránt emeljék. Nekrológot Péterfi irt róla. Életrajzát a XXXV. kötetben Kozma Ferenc írta meg. Ugyanítt van megörökítve a Charraud Dezső halála, aki utolsó pillanatig híven írta tájékoztató leveleit Franciaországból.

Az évek egymásután peregtek, s a folyóirat minden évben 20—24 ives kötetel gazdagította egyházi irodalmunkat. 1905-ben újabb veszteség érte a vállalatot. Az év elején meghalt Kovács János az egyik szerkesztő. Innen kezdve Péterfi Dénes egyedül a szerkesztő, akit támogatnak a főmunkatársak. Azonban 1910-ben a XLV-ik kötet kiadása után ő is lemondott. Megvált attól a folyóirattól, melyet 34 éven át annyi szeretettel és áldozattal dédelgett, amelyet nem csupán jeles dolgozataival gazdagított, hanem féltékenyen őrködött formai és tartalmi szépsége fölött. A szerkesztésében megjelent 34 kötet örökre beszédes bizonyosága lesz az ő hűségének, becsületes pontosságának, esztétikai és stílusérzékének.

A XLVI. kötetel 1911-ben új szerkesztők veszik át a folyóiratot Dr. Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc eddigi főmunkatársak személyében. Nem akarnak új utakat keresni. Azt ígérük, hogy „igyekezni fognak a folyóiratot a kiküzdött tudományos színvonalon megtartani abban a szellemben és irányban, amelyben eddig működött.“ Ígéretüket meg is tartották. A következő kötetek a régi nyomokon indulnak el. Sőt 1913-ban Dr. Borbély Ferenc utján elkészítették a Keresztény Magvető I—XLVII. évfolyamának tárgymutatóját, ami megbecsülhetetlen szolgálatot tett azoknak, akik az évek során felgyűlt drága szellemi javakat értékesíteni akarták és akarják. 1914-ben kitört a világháború. A fegyverek zajában hallgatnak a muzsák. Mégis a leheteilen külső viszonyokkal egyelőre sikerrel küzdött meg a folyóirat úgy, hogy 1916-ban az ötven éves évfordulónál Gál Kelemen szerkesztő még azt írja, hogy „a régi program kereteit a haladó idő szelleme és fokozottabb igényei szerint gazdagabb, értékesebb tartalommal tölthetnők be.“ Sőt azon is gondolkozott, hogy a közkivánságnak megfelelően a két havonként megjelenő folyóiratot nem lehetne-e havonként megjelentetni? Azonban már panaszkodik az anyag és munkadíjak folytonos emelkedése ellen, ami ma-holnap elviselhetlenné válik.

Ezért a pénz vásárló értékének leromlásával az előfizetési díjak is fokozatosan emelkednek. De azért a szerkesztők, akik egyben kiadók is, állják a küzdelmet egészen 1918-ig. Azonban itt az LIII ik kötetnél már a folyóirat külső terjedelme csökken, úgy hogy az utolsó füzet már meg sem jelenhetett. Amint a szerkesztők megjegyzik, azért, mert Kolozsvárt nem volt annyi papír, amennyire a füzethez szükség lett volna. E kötet terjedelme már csupán 10 iv. Előfizetési ára 10 kor. volt. Ezzel a kötettel a folyóirat ismét súlyos válságba jutott s csak 4 évi szünetelés után 1922-ben jelenhetett meg az LIV. kötet, mint már az Unitárius Irodalmi Társaság folyóirata.

Ugyanis 1918-ban az LIII. kötetben Vári Albert egy uniárius irodalmi kör alapítására hívta fel a figyelmet. Az így elhintett mag 3 év múlva kikelt, s 1921-ben megalakult az U. I. T. Éppen jókor, hogy a külső körülmények kényszere folytán szünetelő folyóiratot ismét új életre hozza. Így a K. M.-t, amely kezdetben az alapítói kör közös tulajdona volt, s az alapítók elhalálozása után az írói kör tulajdona lett, 1921 okt. 29-én az U. I. T. a saját folyóiratának nyilvánította, s mint ilyen indult meg 1922-ben. Amint a II-ik kötet után beállott válságot az alapítók szorosabb szervezkedése enyhéztette el: úgy most az az új irodalmi szervezkedés emelte ki abból a veszélyből, amelybe a háboru okozta gazdasági válság sodorta. Az U. I. T. Dr. Borbély Istvánt és Vári Albertet bízta meg a szerkesztéssel. Főmunkatársak lettek: Dr. Kiss Elek, Lőfi Ödön, Péter Lajos és Dr. Varga Béla. Az új szerkesztők bejelentették, hogy a folyóirat nem hivatalos egyházi lap. Szabad folyást enged a különböző véleményeknek. Az összhangot, a szeretetet és a fejlődő igényekhez való alkalmazkodást hirdetik, de előre is állást foglalnak a destruktív törekvések ellen. Ferencz József, aki még egyetlen élő az alapító tagok közül, meleg szavakkal üdvözli az új életre kapott Magvetőt. Az U. I. T. nagy áldozatokat és erőfeszítéseket tesz, hogy a folyóiratot a megváltozott viszonyok között a régi nivóra emelje. Különösen Dr. Ferenczy Géza főgondnok, az U. I. T. elnöke részint személyes adományai, részint összeköttetései révén megmérhetetlen szolgálatot tesz a folyóirat biztosítása érdekében. Mégis már 1923-ban a nyomdai és papírárak állandó emelkedése miatt az eddig kéthavonként megjelenő lapot kénytelen negyedévenként megjelentetni s az előfizetési díjat 60, a pártoló díjat pedig 100 lejben meg-

állapítani. De a pénz értékének rohamos leromlása miatt itt sem lehetett megállani, hanem az előfizetési díjakat még ugyanazon évben 100, majd 200 és végül 300 lejre kellett felvinni.

Részint a repatriálások, részint az állandóan fokozódó gazdasági válság miatt így is állandó nehézségekkel küzd a folyóirat. Évenként többször is új kezdeményezések történtek. Az erők lehető tömörítése céljából a szerkesztők magukat kiegészítve Dr. Ferenczy Géza és Dr. Kiss Elek tagokkal szerkesztő bizottsággá alakulnak. A főmunkatársak közé a régiék mellé beveszik Kauntzné Engel Ellát, Benczédi Pált, Keresztesi Dénest. Gálffy Zsigmond pénztárnok lemond tisztségéről s helyébe 1925-ben Hadházy Sándor egyh. pénztárnokot választotta meg a Társaság. Ilyen küzdelmek között érte el a folyóirat a 60-ik évfordulót. Amilyen szép remények között indult el a 60 ik évére a folyóirat, amidőn annak első füzetében Ferencz József püspök üdvözlő irata, a szerkesztő bizottság hálája, Dr. Ferenczy Géza lelkesítő cikke mind-megannyi ígéret állott: mégis év végére a szép remények összemollottak s a folyóirat a lét és nem lét kérdése előtt állott.

Ilyen körülmények között bizta meg az U I T. Vári Albertet 1929-ben a LXI-ik kötetnél a szerkesztéssel, aki azóta Isten segítségével az írók és előfizetők meleg támogatásával szerkeszti. Megjelent minden két hónapban 3 iv terjedelemben. Jelenleg a LXX-ik kötet indul meg. Az előfizetés évi 200 lejben van megállapítva. 1934-ben Erdő János a Társaság megbízásából összeállította a XLVIII—LXV. évfolyam tárgymutatóját és tartalomjegyzékét, ami által az utóbbi 17 év anyagának értékesítése is nagyon meg van könnyebbitve.

Hogy mit jelent a K. M. a magyar unitarizmusra nézve, azt nem kell fejtegetni azok előtt, akik egyházi életünket figyelemmel kísérik s annak szellemi értékei iránt érzékkel viseltetnek. Abban a LXIX. kötetben, amely eddig elé az olvasó közönség rendelkezésére áll, nem csupán a megindulástól a lezajlott 77 esztendő történelmi anyagának nagy része van feldolgozva, hanem nélkülözhetetlen gazdag adatok találhatók egyházunk egész történelmére vonatkozólag. E mellett a külföldi szellemi áramlatok s különösen a kereszténység szabadabb irányának küzdelmei és hódításai időről-időre, mint egy tükörben, láthatók benne. Forgatva lapjait, az olvasó nem tudja, hogy melyik a nagyobb érték benne? Azok a gyakorlati egyházi dolgozatok-e, amelyek igehirdetésünk fejlődé-

sét s angolból és franciából való fordításuk által gazdagodását mutatják? Azok a hittani és filozófiai tanulmányok-e, amelyek egy egész kor lelkivilágának a visszhangjai? Azok az életiratok, történelmi adatok és cikkek, amelyek multunk jeleseit, egyházunk súlyos megpróbáltatásait, s benne apáink hősiességét és bölcsességét állítják előnkbe követendő példa gyanánt? Azok az oktatási, nevelésügyi, egyházjogi dolgozatok-e, amelyek a felmerült elvi kérdések tisztázásához járultak hozzá? Azok a bel- és külföldi tudósítások-e, amelyek az egyházi élet menét tükrözik vissza? Azok az irodalmi ismertetések és kritikák-e, amelyek a keresztény szellem termékeinek egy jó nagy részét állítják az olvasó elé? Vagy végül azok a különféle apróságok-e, amelyek a látókört szélesbitik, a hitét mélyítik, s amelyek mint egybeállított mozaikok magát az életet mutatják? Mindenik szép, tanulságos és értékes. Olyan, mint egy folyam, mely távoli vidékekről hozza magával az élet és termékenység csiráit. Olyan, mint egy villanygyújtó, amely szórja magából a világosság sugarait. Olyan, mint az élet és a világ sokféle útját végigjárt férfi, aki pazarul osztogatja tapasztalatait a lábainál ülő nemzedékeknek. Én el sem tudnám képzelni egyházunkat ma az itt felhalmazott lelki kincsek nélkül. Elveszhetnek anyagi javaink; de ezeket a lelki értékeket a moly meg nem emésztheti, a lopók el nem lophatják. Áldottak legyenek az alapítók, áldottak mindazok, akik szellemi és anyagi javaikkal a lefolyt 77 esztendő küzdelmei és viszontagságai között fennmaradását biztosították!

Vári Albert.

Agh István püspök élete

főtekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára.

1937 év december 31-én 200 éve mult, hogy sepsiszentkirályi Agh Istvánt a kolozsvári unitárius kollégiumban rendes tanárnak beiktatták. 1786 január 22-ik napján bekövetkezett haláláig volt tanár, egyben főjegyző s 1758-tól, 28 esztendeig püspök. A Keresztény Magvető olvasói előit neve nem ismeretlen. A kitűnő historikus Jakab Elek, kortörténeti tanulmány körében 1882-ben, terjedelmesen foglalkozott vele. (K. M. XVII. évf. 65—89 l.) A Kolozsvári Unitárius Kollegium Történetében Dr. Gál Kelemen az igazgatók sorozatában (II. 438—446 l.) az iskolai seniorok naplója alapján (Fasciculus rerum scolasticarum), főleg igazgatói minőségében ismertette.

Jelen tanulmány első helyen külföldi tanulmányaival és irodalmi munkásságával kíván foglalkozni.

Az unitárius kollégium könyvtára gazdag gyűjteményt őriz Agh István latinnyelvű kézirati munkáiból. Csak egy halotti beszéd látott nyomdafestéket. Az agendáit kiadták magyarul, de csak kézírásban. A theologiának mindenik tárgyát tanította. Mindeniket bőven kidolgozva tollba mondotta. Műveinek nagy részét, főleg a theologiaiakat több példányban irták le, vagy a néhai nagy püspök előadása után, vagy másolatokból. Eltekintve a másolók rövidítéseitől, melyeket mindenik szorgalmasan használt, a gazdag gyűjtemény elég jól használható. Jelen tanulmány csak rövidbe vont föltárása kiváló írónk becses munkáinak. Ma is igen értékes felfogása van ismertetve. Sem történelmi fejtegetéseit, sem gazdag elméleteit, melyek még az ivrét könyvekben is ezernyi lapokra terjednek, nem meríti ki. Püspöki munkássága az említett két dolgozatban ismertetve van. Igen érdekes a József császárral folytatott beszélgetése, a Szentábrahámi Summajának sajtó alá rendezése és kiadása. Felbecsülhetetlen az egyház megmentése és